

VASY GÉZA

Az ötödik pecsét

Sánta Ferenc regényéről és a fasizmusról

A második világháború története elválaszthatatlan a fasizmustól és a holokausztól. Áttekintve ezek ábrázolását az 1945 utáni évtizedek magyar irodalmában, célszerű megkülönböztetnünk három szakaszt. A határok történelmi eseményekhez, fordulópontokhoz kapcsolódnak. Az első szakasz 1945-től a fordulat évéig, azaz 1948/49-ig tart. A közvetlen történelmi előzmény az ország megszállása, hadszíntérré válása, a zsidóság jelentős részének kitelepítése, megsemmisítése, a nyilas puccs. Az irodalom első-sorban és szükségszerűen a dokumentum-műfajokban ragadta meg ezt a tragédiasorozatot, de a lírában is jelentős alkotások születtek.

A második szakasz 1956-ig egybeesik a Rákosi-féle bolsevik diktatúrával. Ennek viszonyai között a közelmúltról hiteles történelemképet formálni a tudományban és az irodalomban is lehetlenné vált. Uralkodott a „Horthy-fasizmus”, az „utolsó csatlós” fogalma. A szovjet–magyar barátság jegyében feleslegesnek mutatkozott világháborús szembenállásunk hangoztatása. A holokausztról pedig szinte szó sem esett. Ezt nem kis mértékben magyarázhatja az a tény, hogy a bolsevik vezetők jelentős része zsidó származású volt, s a suttagó közvélemény hajlamos volt arra, hogy azonosítsa a kommunistákat és a zsidókat. Az irodalomban ez a témakör az építőmunka optimista bemutatása mellett háttérbe szorult, s amikor mégis megjelent, szívesen nagyította fel az ellenállás hazai akcióit.

A harmadik szakasz 1957-tel, még inkább a hatvanas évekkel veszi kezdetét, s a nyolcvanas években, végső soron a rendszerváltozással fejeződik be. Bár továbbéltek a korábbi tematikus és szemléleti formák is, lényeges változás, hogy a konkrét történelmi események irodalmi változatainak ábrázolása mellett egyre nyomatékosabb lesz a történet- és létfilozófiai, az etikai nézőpont. Általánosabb, szimbolikusabb érvényűvé válnak a történetek a diktatúrák természetrajzáról, a társadalmak szerkezetéről, az emberről, cselekvési lehetőségeiről, az igazságról szólva.

A következő két dolgozat a Magyar Írószövetségben hangzott el *A fasizmus és a holokauszt ábrázolása a magyar irodalomban* című emlékkonferencián, 2014. november 11-én

Meg kell említeni azt is, hogy a fasizmus kritikai ábrázolása ezekben az években szinte menlevelet is jelentett azoknak, akiket 1956 előtt kizártak az irodalmi életből, ekkor viszont „polgári humanistának” minősítettek, mint például Pilinszky Jánost, akinek 1959-ben csak azután jelenhetett meg a verseskötete, hogy a kiadó kívánságára írt bele még egy antifasiszta verset, és semlegesebbé változtatta a kötet címét (*Senkiföldjén* helyett *Harmadnapon*).

Más szempontból is fontossá vált a fasizmus témája. A bolsevik diktatúráról, a sztálinizmus bűneiről, a lágerekről sokáig nem lehetett írni. A fasizmusról szólva lehetőség nyílt arra, hogy mindenfajta diktatúra társadalomképe és természetrajza megmutatkozhasson. Erre persze nagyon hamar rájött a hivatalos irodalompolitika, s szorgalmazta a művekben a határozott megkülönböztetést. Örkény Istvántól például elvárták, hogy a *Tóték* kisregény-változatához képest a drámában tegye még egyértelműbbé azt, hogy a fasizmust ítéli el. Sánta Ferencnek *Az áruló* című alkotása drámaként és kisregényként is éveket várt a megjelenésre, mert nem volt hajlandó átírni az öncélú forradalmi erőszakot elítélő befejezést. Illyés Gyula *Malom a Sédén* című, 1944 végén játszódó drámájával pedig az volt a baj, hogy nincsen benne kommunista hős.

Az 1927-ben Erdélyben született Sánta Ferenc legfontosabb életrajzi és létélményei közül témánk szempontjából hármat érdemes kiemelni. Mindegyik a társadalomban élő személyiség létét korlátozza. Az elemi, szinte már csak biológiai létfeltételekről, a nemzeti-kisebbségi helyzetről, végül általában a szabadságjogokról van szó. Mindegyik összefügg a hatalom és a néptömeg kapcsolatrendszerével. Az író gyerekként megismerte a szegénységet, s ifjan családot alapítva ugyancsak a nélkülözéssel kellett napról napra szembesülnie. A szegények és a gazdagok ellentétét olvasmányaival is gazdagodva az emberiség tragikus igazságtalanságának tartotta. Erről szóltak korai elbeszélései, s jelen van ez a motívum mindhárom regényében is. *Az ötödik pecsét* lapjain Gyurica így fogalmazott: „...manapság vannak emberek, akiknek még betevő falatra sem telik, és vannak autótulajdonosok! Elérkezik majd az idő, amikor azt fogják mondani az utódaink: hogyan volt képük autón járni, amikor másoknak nincs tisztességes cipőjük meg ruhájuk?”

Egy másik alapélménye az írónak, hogy Erdélyben kisebbségi magyarnak született. Az elnyomottságnak

ezt a formáját megtapasztalva szilárdult meg benne a következő: „...elháríthatatlanul munkál bennem éppen ennek a tapasztalásnak a nyomán a teljes és azonnali készség a közösségvállalásra minden ilyen-féleképpen bántott és alázott emberrel és néppel szemben. Engem igen sokat megverték serdülő-, s még korábban gyermekkoromban pusztán csak azért, mert magyar voltam” (*A szabadság küszöbén*).

A harmadik alapélményt a diktatúrák jelentik. Diktatórikus jellegű országnak kellett tekintenie Romániát is. 1944 végén családjával együtt Magyarországra került, kamaszként, menekültként átélhette a háború borzalmaival. Néhány ígéretesebb év után a totális bolsevik diktatúra következett, s ezt folytatta az 1956 utáni megtorlás is. Csak fokozatosan enyhült a régi-új rendszer.

A nyomor, a jogkorlátozás, végül a teljessé váló jogfosztás, az életveszély, a halálra ítéelés fokozataival kellett az eszmélő ifjúnak szembesülnie. Az életélményekkel párhuzamosan Sánta Ferenc egyre tudatosabb olvasóvá formálódott. A népköltészet után a magyar költészet, a világirodalom, majd a filozófia foglalkoztatta leginkább. Ez utóbbiban 1956 után ismételen elmélyedt. Olvasmányairól téve vallomást 1974-ben, sorrendben a következő írókat emelte ki: Dosztojevszkij, Tolsztoj, Platón, Epiktétosz, Epikurosz, Montaigne, Pascal, Voltaire, Rousseau, Kant, Nietzsche, végül pedig a nagy francia forradalom vezető politikusait, élükön Robespierre-rel.

Tapasztalatai alapján Sánta Ferenc a következő kérdéseket tette fel, keresve, hogy az egyes művekben miként lehet ezeket szemléletesen és érzékletesen bemutatni: milyen a társadalom? Milyen az ember? Mit tehet az ember? Mi a legfőbb érték? Mi az igazság? Mi a jó, és mi a rossz, a gonosz? Van-e fejlődés? Van-e remény?

A világháború-fasizmus-holokauszt tárgykörét Sánta Ferenc először egy korai elbeszélésében állította a középpontba. Az *Ezerkilencszáznegyvennégy* csak a legelső kötetben jelent meg, tehát ma már elfeledettnek tekinthető. Nem sikeres, de nem is érdektelen írás, amelyben a kisfiú nagybátyja megöl két, a gyerekekkel kegyetlenül bánó német katonát, majd a fiúval tér vissza az erdőbe, a partizánokhoz. Ebből a szempontból illeszkedik hát a korszak szemléletmódjához. Eredeti viszont az édesanya atavisztikus félelmének rajza a háborútól, a várható még nagyobb pusztítástól, az életveszedelemtől, világok pusztulásától.

Az *ötödik pecsét* előtt keletkezett elbeszélések közül *A Müller-család halála*, a későbbiekből pedig *a Nácik*, *A veder* és *Halálnak halála* tartozik e tárgykörbe. A fasizmus világa mindegyikben meghatározó, maga a holokauszt azonban csak a regényben válik központi kérdéssé. A következő vázlatos elemzés éppen ezt állítja a középpontba.

Az 1963-ban megjelent regény cselekménye 1944 legvégén játszódik a szovjet csapatok által már körülzárt Budapesten. (A körülzárás december 26-án vált teljessé. Az egyik szereplő megemlíti, hogy 25-e van, de mivel nincsen karácsony, aligha lehetne december. De ez talán írói figyelmetlenség, s a mi szempontunkból nincsen jelentősége.) Egy kisvendéglőben minden este négy kisember beszélget: Gyurica, az órásmester, Kovács, az asztalos, Király úr, azaz Svung, a könyvügynök és Béla kolléga, a vendéglős. Egy alkalmi vendég, Keszei csatlakozik hozzájuk, aki hadirokkant fényképész. A beszélgetés lényege, hogy mit tehet, tehet-e valamit a kisember a hatalommal, az erőszakkal szemben, s arra jutnak, hogy nem: mióta világ a világ, ez az alullévők sorsa. Keszei nem ért ezzel egyet, hiszen lehetnek emberek, akik az életüket is feláldoznák az emberiség javáért küzdve. Gyurica egy példázatot tár eléjük. Mit tennének, ha most meghalnének, de utána rögtön fel is támadnának, viszont most kell eldönteniük, hogy mi legyen belőlük: teljhatalmú zsarnok vagy a végletekig meggyötört rabszolga. A zsarnok meg van győződve önnön tökéletességéről, bűnös tettei helyességéről, a rabszolga pedig arról, hogy gyötrelmei, szenvedése közben mentes maradt a büntől. A társaságból egyedül Keszei válaszol: vállalja a rabszolga sorsát. Gyurica hazugnak nevezi, s a többiek is kételkednek állításában. Ezért Keszei másnap, bosszúból feljeleníti őket a nyilasházban, arra hivatkozva, hogy dögöknek nevezték a hatalom urait. Jön a letartóztatás, a megkínzás. Akkor szabadulhatnak, ha azzal fejezik ki a hatalommal való egyetértésüket, hogy a már élőhalott, kikötött, ellenálló vasmunkást kétszer pofon ütök.

Mi minden hangzik el a politikai helyzetről a beszélgetésen? Már az első oldalakon a vásárlásával büszkélkedő ügynöktől azt kérdezi Gyurica: „Honnan tudja maga azt, hogy borjúszegegy és nem ember-szegegy, teszem azt?” Erre ez a reflexió: „Annyi szent – mondta a vendéglős –, hogy ebben a világban már minden megtörténhet. Ha azok odakint szappant főzhetnek emberekből, akkor velünk is azt zabáltathatnak, amit éppenséggel akarnak...”

Király úr elhatárolta magát ettől a nyílt beszédétől, később azonban ő még ennél is élesebben fogalmazott: „Mondja meg igaz lelkére, Kovács úr! Főztek valamikor is szappant emberek húsából meg csontjából meg zsírából? Pedig ma már igazán mindenki ismeri Krisztus tanítását. Mondja meg igaz lelkére! Nem illik beszélni róla, ugyebár, de mindannyian tudjuk, hogy mi történik körülöttünk. Remélem, hogy uraságod sem érti félre – nézett a fényképészre –, mert csak leszögezzük a tényeket, ennyi az egész! Látott még ilyet a világ? Soha, kérem! És mindez miért? Mert akadt egy ilyen gögös, beképzelt figura, aki azt meri állítani, hogy ő egyedül okosabb mindenkinél, és ő meg tudja mondani az egész emberiségnek, egész Ejszópának, hogyan kell élni ezután!”

A beszélgetést egy nyilasnak és pribéjkének a betérése szakítja meg. A szomszéd házba mentek, s a vendéglős sejtí, hogy egy kommunistagyanús munkásért. Távozásuk után Gyurica is mond egyetlen minősítı szót: „Dögök!”

Tíz óra elıtt, a kijárási tilalom miatt sietısen hazatérnek a vendégek. A kocsmáros a feleségével beszél meg az üzletmenetet. Megtudjuk, hogy mindenkit le kell fizetnie, azt is, aki szállítja az árut, azt is, aki ellenırzi a kocsmát, korábban a rendırt, s persze a nyilas körzetvezetıt is. Most új rovatot nyit: ezentúl támogatni fogja nagy titokban a háromgyerekes, letartóztatott szomszéd munkás máris özvegynek gondolt feleségét. A vendéglős higgadtan, a felesége indulatosan nevezi gazembereknek a nyilasokat. A férfi azt gondolja, hogy nem választaná a rabszolga sorsát. Hasonló következtetésre jut, bár eltérı vívódások után a mélyen vallásos asztalos, és az otthona helyett a szeretıjéhez sietı ügynök is, aki a társaságból a legolvasottabbnak mutatkozik.

A szófukar és barátai által megszokottan, ám az olvasó számára kissé furcsán viselkedı Gyurica helyzete egészen más. Néhány éve özvegyen és tisztességgel neveli három gyermekét. Hazatérése után nem pihenés, hanem munka vár rá. Otthona ugyanis titkos gyermekmenhely, ahová azon az éjjelen hozzák a helyhiány miatt utolsónak gondolt, kilencedik vendéget a három saját gyerek mellé. Így Gyuricának tizenkét gyermekrıl, „tizenkét tanítványról” kell gondoskodnia szigorú fegyelemben és folytonos életveszélyben. Egyértelmű, hogy a vendégek zsidó gyerekek, akiknek elvitték a szüleit. A új jövevény egy öt-hat év körüli kislány, aki megkérdi:

„– Te vagy az apukája azoknak a gyerekeknek?

– Nem! Csak háromnak vagyok én az apukája... A többire én vigyázok, amíg az apukájuk és az anyukájuk visszajön, és hazaviszi őket...

A kislány levette a sapkáját:

– Az én apukám és anyukám nem jön vissza többet!”

Később a gyermek megkérdezte: „Mekkorára kell nőni az embernek ahhoz, hogy megöljék?”

A regényben a diktatúrának több szintje jelenik meg. Háború van, s ez eleve jogkorlátozást jelent mindenki számára. A német megszállás a zsidóság addigi jogkorlátozását kiterjeszti, százezreket hurcolnak munka- és megsemmisítı táborokba. Az ország fokozatosan hadszínterré válik. Az adott idıszak már a nyilas terroré, ellene semmilyen nyilvános módon nem lehet fellépni. Ezt a helyzetet jelképezi, hogy a hideg téli estében hatalmas köd is van. A vendéglőbe a cselekmény második estéjén belépı Király úr a ködrıl a következıket állapította meg:

„Uralkodik, mélyen tisztelt barátaim! Kijelentette, egyesek szerint, hogy: a hatalmat átveszem... A hatalmat átveszem! A hatalmat átveszem! És nem hajlandó távozni...

A vendéglős elmosolyogta magát:

– Majd elmegy, barátom, higgye meg, hogy elmegy, és nyoma sem marad majd egyszer...!

Gyurica megforgatta a a poharát:

– Gondolja?

(...) Mert én nem vagyok biztos benne!”

Mit tehet az átlagember, a „kisember” a diktatúra idıszakában? A beszélgetık szerint ilyenkor még fokozottabban kell alkalmazkodni, összehúzni magunkat, és minden parancsot szótlánul teljesíteni. Így átvészeltetik a terrort is, ugyanakkor mentesek maradhatnak a nagyobb bünöktıl. Amikor a nyilasházban a civilruhás főnök oktatgatja új beosztottját, éppen ebbıl a kisemberi életszemléletbıl indul ki. Ezt kell megerősíteni a veréssel azokban, akiket letartóztattak, majd el kell érni azt, hogy veszítsék el önbecsülésük szikráját is:

„Abból kell kiindulni, hogy az ember rettenetesen szereti a nyomorult életét! Ha mit meg nem tenne a vagyoniért – akkor mire képes, hogy megmentse az életét?! Az ember nagyon gyenge, és tulajdonképpen rettenetesen utálatos valami! Nyomorult fajzat! Maga szereti az embereket? Minden részvétem a magáé... Hitler nem is tudja talán, hogy milyen nagy dolgot mondott, amikor azt tanácsolta a fiataloknak, hogy legyenek olyanok, mint a vadállatok! Ez nem

alkalmi szólam. Ez filozófia! Tisztelet érte, és le a kappalal előtte!

Rápillantott az órájára:

– Meg kell utáltatni önmagukat önmaguk előtt! Amíg ezt nem tette meg, addig semmit nem végzett!”

A regény fejezetről fejezetre haladva bemutatja, hogy Gyurica példázata elméleti szinten mit válaszolt a vendéglős, az asztalos és a könyvügynök. Majd bemutatja azt is, hogy az órásmester, a példázat kiötlője már korábban eldöntötte, mit választ. Szétfeszítette a példázat kereteit, embereket ment, s ezzel az igazak közé sorolhatja magát. A második napon mindazonáltal azt mondja asztaltársainak, hogy fogalma sincsen arról, ő miként választana. Mindegyik szereplőnek más a nézőpontja, mások a kis igazságai, indokaik, de az élet és a halál kérdéséről egyaránt helyesen döntenek majd később, a nyilasházban. Előbb az érdekeikre hallgatnak, az életükre, később pedig az erkölcsi törvényre.

És mit tesz Keszei? Hosszú monológban háborog az őt ért sérelem miatt: „Nem az egész emberiséget vágta pofon és szennyezte be azzal, hogy kételkedett az emelkedettségben, az emberségben, a jóban? Így rontják önmagukat! Nap mint nap meggyőzik önmagukat az aljasságukról és a korcsosultságukról... S az én feladatomban? Hagyhatom-e magamon – és végeredményben mindannyiunkon száradni ezt a foltot? Micsoda tragédia, mekkora tragédia... hát mi lesz veled, emberiség?!”

A fronton fél lábát elvesztő Keszei az emberszeretet és a jóság nevében, a rossztól és a büntől megszabadulva készül a szenvedésre: „Ne tartóztasd meg magad a szenvedéstől, hogy jó lehess, és ott légy majd azok között, akikről János jelenéseinek angyala feltöri az ötödik pecsétet!”

Ez az ember gyermekkorától készült a hősi életre. Szegényes szobáckájában a példázat hatására ezúttal látomása támadt: ott kúszott, szenvedett a zsarnok lábai előtt, majd felállt, és ledöntötte annak trónusát. Hőssé vált, és őt ünnepelte a sokadalom. Kijózanodva még bizonyosabb a maga igazában, az asztaltársaságot pedig mélyen elítéli: „Maguk rontják meg a földet a közömbösségükkel! (...) Milyen büntetés lenne méltó a bűnükhöz? (...) Az emberség elsöpri magukat az útból...” S kieszi a büntetést: kijelentéseikért feljelenti Gyuricáikat.

Keszei tehát elméletileg igen gyorsan válaszolt a példázatra, a gyakorlatban azonban döntésével éppen ellentétesen cselekedett, s ezzel nem hőssé,

hanem árulóvá, Júdássá változott. Látomásában ő hivatkozott a *Bibliára*, az ötödik pecsét feltörésére. Azonban *János Apostol Mennyei Jelenésekről Való Könyvében*, ahol a Bárány felnyitja a hétpecsétetes könyvet, nyilvánvalóan nem a hozzá hasonló embekekről van szó:

„9. És mikor felnyitotta az ötödik pecsétet, látám az oltár alatt azoknak lelkeit, akik megölettek az Istennek beszédéért és a bizonyágtételért, amelyet kaptak.

10. És kiáltának nagy szóval, mondván: Uram, te szent és igaz, meddig nem ítélsz még, és nem állasz bosszút a mi vérünkért azokon, akik a földön laknak?

11. Akkor adatának azoknak egyenként fehér ruhák; és mondaték nekik, hogy még egy kevés ideig nyugodjanak, amíg beteljesedik mind az ő szolgatársaiknak, mind az ő atyjafiaknak száma, akiknek meg kellett öletniök, amint ők is megölettek.”

Keszei Isten beszédével ellentétesen filozofál és cselekszik. Nem a *Biblia*, sokkal inkább Nietzsche eltorzított és leegyszerűsített, s így hamissá tett gondolatai hathattak rá. Übermenschnek képzele önmagát, olyannak, aki felülemelkedik a tömegen, amelyet lenéz, silánynak tart, ő maga pedig hőssé válik. A filozófus azonban mindezt nem egészen így gondolta el. A tömeget, a csőcseléket, lényegében az egész emberiséget persze elkorcsosultnak tartotta, s megkülönböztette az úrerkölcsöt és a rabszolgaerkölcsöt. Isten halálának tétélezésétől pedig eljutott oda, hogy a régi erkölcs helyett újra, a felsőbbrendű emberére van szükség. Bármennyire ellentmondásos is e fogalom, eredetileg egy másképpen morális lényt jelent „az emberfölötti ember” fogalma. Igaz, a filozófus szerint az ember igazi lényege „a hatalom akarása”, s ez azt is jelenti, hogy korlátlan szabadsággal, akarata szerint formálhatja az életét. Nietzsche átértelmezte a jó és a rossz fogalmát is, kijelentve, hogy ezek feltételezik egymást. Ebben elméletileg van igazság, azonban az kérdéses, hogy a jó célt szabad-e a rosszal, a gonosszal, az erőszakkal közelíteni.

Társát oktatta a civilruhás nyilas Nietzschét nem említi, csak Huizingát, Ortegát, Tönniest, megsértve ezzel mindhárom antifasiszta tudóst. (Ortega emigrált Spanyolországból, a holland Huizingát letartóztatták a náci, akiket Tönnies is elutasított.) A civilruhás szerint a tömeg undorító, nekik pedig a megszerzett hatalom jogán bármit szabad megtenniük: „féljen mindenki kint a világban, bűnös és ártatlan egyaránt!” Nyilvánvaló, hogy nem csupán a fasiszták

gondolkodtak és cselekedtek eszerint, hanem minden diktatúra, a Sánta Ferenc által sokkal alaposabban megtapasztalt bolsevik is.

A vendéglős, az asztalos és a könyvügynök meglapulva várták, hogy vége szakadjon a világégésnek. Keszei bosszút állt a rajta esett sérelmen. Gyurica tagja lett egy titkos, embereket mentő közösségnek, hatalmas áldozatot vállalva. Voltak azonban olyanok is, akik fegyveresen harcoltak a terror ellen. Ilyen az a haldokló vasmunkás, akit pofon kellene ütni a nyilasházban, s ilyen a vendéglős egyik szomszédja, a Szabó nevű vasesztergályos, akit letartóztatnak, s akire ugyancsak halál vár. De mit tesz a négy kisember, amikor elméleti jellegű etikai állásfoglalásuk után a nyilasházban a gyakorlatban kell életükről vagy halálukról dönteniük?

A nagy próbatételen az asztalos elindul, hogy életét menthesse, de cselekvés helyett féláljultan összesik. Az indulni készülő ügynököt a vendéglős lefogja, majd a civilruhást próbálja megtámadni. Kivégzés vár rájuk. Az utolsó pillanatban megszólal Gyurica, hogy várjanak még. Őt az ügynök próbálná visszatartani, akit leütnek. Az órák megteszi azt, amit várnak tőle. Társai megöletnek az Istennek beszédéért, ám képletesen Gyuricával is ez történik. Az ő lelkiismeretében kétféle érték szembesül egymással: az önbecsülés és a gyermekelemek mentésének kötelessége. Ha nem lett volna özvegy, és ha nem csak a saját gyermekeiről lett volna szó, talán ő sem cselekszik. Ám a tizenkét gyermek élete kötelezi őt arra, hogy függessze fel saját személyiségének számos vonását, s a nagyobb kötelességet teljesítse. Nem a hatalmat akarta, életének a hatalmát, hanem a szolgálatetikát követte, a kötelességét teljesítette. Amit Immanuel Kant *A gyakorlati ész kritikájának* zárszavában így fogalmazott meg: „a csillagos ég fölöttem és az erkölcsi törvény bennem”. Ezt az erkölcsi törvényt fejezi ki Kant kategorikus imperatívusz fogalma, amelynek egyik meghatározása így hangzik: „Cselekedj úgy, hogy akaratom maximája egyúttal mindenkor egyetemes törvényhozás elvéül szolgálhasson.” A maximák olyan szubjektív alapelvek, amelyek mindenki számára érvényesek lehetnek (például: Ne lopj! Ne ölj!). Sánta Ferenc gondolkodásmódjára Kant mellett jelentős mértékben hatott a *Biblia* is, amit ennek a regénynek a címe mellett több motívum kulcsszerepe tanúsít: a tizenkét tanítvány, a gyermek, a Getsemáné kert éjszakája, a sötétség, a harmadik nap, a keresztre feszítés, a bűn. Lényeges a mottó is

a szent könyvből, Pál apostolnak az athéniekhez intézett tanításából: „Amint ugyanis körbejárva megtekintettem szentéleiteket, olyan oltárra akadtam, amelyen ez a felírás állott: Az Ismeretlen Istennek. Noshát én ezt hirdetem nektek, akit ti ismeretlenül is tiszteltek.”

A regény világa megengedi, sőt megkívánja azt az értelmezést, hogy az Ismeretlen Isten és a kategorikus imperatívusz egymásra utaló fogalmak. Gyurica ugyan nem volt bizonyos abban, hogy ő megérheti a terror világának elmúlását, de jövőképe bizakodó volt. Az Éva nevű kamaszlányt érthetően megrázta az első menesze, Gyurica azonban azzal vigasztalhatta, hogy egyszer majd édesanya lesz: „És mindenki számára parancs lesz, hogy a te mindennél hatalmasabb és követelőbb törvényed szerint éljen, és a te törvényed szerint rendezze be az életét. A te törvényed szerint, mely azt követeli, hogy az élet az életért van, hogy minden cselekedetnek az életért kell történnie, hogy minden mozdulatunk az élet megőrzését kell szolgálja.” „Hinned kell! És tudnod kell, hogy ami ma van a világban, az az ember ellenére van! Az ember jó! Ezért múlik el tőle minden gonosz! A rossz idegen az embertől, olyan idegen, mint a betegség, amelyből felgyógyulunk, s amely csak akkor keríthet a hatalmába, ha nem vigyázunk magunkra...”

Éva feltehetően ugyancsak menekült, mert Gyurica szavaira így válaszol: „Én nem akarok hinni semmiben... – mondta a lány, és felcsuklott most már szabadon a zokogása. – Én meg akarok halni! Az emberek rosszak és kegyetlenek... Én nem akarok élni!”

A következő éjszakán a nyilasházban az első verések után az ügynök dőbber rá arra, hogy „Ebben a világban nem lehet élni!” „Ebben a társadalomban nem lehet élni!” Gyurica pedig így felel a kérdésre, hogy létezik-e büntetés:

- „– Nincs sem büntetés, sem jutalom, semmi nincs!
- Biztos benne?
- Biztos vagyok benne! Semmi nincs!
- Rosszul tudja! – mondta Király. – Minden van! Jutalom is van, és büntetés is van!
- Lehet... – mondta Gyurica.
- Én tudom, hogy van! – mondta Király.”

Egybecsúszik itt, érthetően, a földi és az égi igazságszolgáltatás. Mindannyian sejtik, hogy halál vár rájuk, de arról az utolsó megpróbáltatásról még nem tudhatnak, amelyhez hasonló még Gyurica példázatának szörnyűségeiben sem jelent meg. Igen, az önbecsülésről van szó. Nem Keszei, hanem az ön-

magukhoz hű férfiak váltak hőssé. Az volt, és az marad Gyurica is, aki szimbolikusan ugyancsak feláldozta magát, hogy megőrizhesse, „megválthassa” a tizenkét gyermeket, akikből majd édesanyák és édesapák lehetnek. S ugyanezt a hitet vallja meg a García Lorca emlékének ajánlott *Halálnak halála* című elbeszélés, amelyben a két halálraítélt rab út-

közben arról beszélget Cézanne *Arckép* című festménye kapcsán, hogy „kimondja a kép az örök és eltusolhatatlan, az elpusztíthatatlan és isteni erőt adó legnagyobb érvet: a bizonyosságot a jövő felől!” Majd kimentik az őket kísérő, folyóba zuhant katonát, visszaadják a fegyverét, s nem szöknek meg: vállalják, hogy megölessenek az Istennek beszédéért.

DARÁNYI SÁNDOR

Utolsó ítélet

*Por emléke, idő: átfordulás
tágasból otthonosabb végtelenbe;
a bocsánatán túlnőtt szégyene,
s az ismert végén egy szelíd bokor,
egy másik.*

*Bent-történők sava sorrendet old,
már minden ott van egy virág hevében.*

Ártér

*S csak ez számít. Körülmény sem vagyunk
a megvalósuláshoz általa,
aki mozgat, mint sorfal torpan a
nyárfáshoz érve, páfrány közt, megúnt*

*félelme járhatatlan sűrűjén –
túlél minket e nálunk hamarabb
volt, mint virágból lesz csarab;
és minden őben ott egy titkos én.*